SOLIQ MA'MURCHILIGIDA TO'LOVLAR TIZIMINING IQTISODIY AHAMIYATI

Tangirqulov G'ulom Baxtiyorovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20372841

Annotatsiya. Ushbu tezisda zamonaviy soliq ma'murchiligida to'lovlar tizimining iqtisodiy ahamiyati va uning davlat moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi o'rni tadqiq etilgan. To'lov jarayonlarini raqamlashtirishning byudjet tushumlari samaradorligini oshirish, "xufiyona" iqtisodiyot ulushini kamaytirish hamda tadbirkorlik sub'ektlari uchun ma'muriy yukni pasaytirishdagi ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot yakunida soliq va bank tizimlari integratsiyasini takomillashtirish hamda aqlli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ilmiy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Soliq ma'murchiligi, to'lovlar tizimi, iqtisodiy samaradorlik, raqamlashtirish, byudjet tushumlari, xufiyona iqtisodiyot, moliyaviy texnologiyalar, soliq intizomi.

Аннотация. В тезисе исследуется экономическое значение платежной системы в современном налоговом администрировании и ее роль в обеспечении финансовой стабильности государства. Анализируется влияние цифровизации платежных процессов на повышение эффективности бюджетных поступлений, сокращение доли «теневой» экономики и снижение административной нагрузки на субъекты предпринимательства. В завершении исследования выдвинуты научные предложения по совершенствованию интеграции налоговой и банковской систем, а также внедрению умных технологий.

Ключевые слова: Налоговое администрирование, платежная система, экономическая эффективность, цифровизация, бюджетные поступления, теневая экономика, финансовые технологии, налоговая дисциплина.

Abstract. This thesis explores the economic significance of the payment system in modern tax administration and its role in ensuring the financial stability of the state. The impact of digitalization of payment processes on increasing the efficiency of budget revenues, reducing the share of the "shadow" economy, and lowering the administrative burden on business entities is analyzed. At the end of the study, scientific proposals are put forward to improve the integration of tax and banking systems, as well as the introduction of smart technologies.

Keywords: Tax administration, payment system, economic efficiency, digitalization, budget revenues, shadow economy, financial technologies, tax discipline.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida soliq ma'murchiligini takomillashtirish va uning raqamli ekotizimini yaratish davlat fiskal siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayonda to'lovlar tizimi shunchaki pul mablag'larini o'tkazish mexanizmi emas, balki mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlovchi va davlat bilan biznes o'rtasidagi ishonchli muloqotni shakllantiruvchi strategik instrument bo'lib xizmat qilmoqda. To'lov tizimlarining iqtisodiy ahamiyati birinchi navbatda byudjet daromadlarining o'z vaqtida va to'liq shakllanishida namoyon bo'lsa-da, uning ta'sir doirasi ancha keng bo'lib, iqtisodiyotning barcha sohalarini qamrab oladi.

To'lov jarayonlarining raqamlashtirilishi va avtomatlashtirilishi soliq ma'murchiligida inson omilini minimallashtirishga, korrupsion xavf-xatarlarni bartaraf etishga va iqtisodiy aylanmaning har bir bo'g'inida shaffoflikni ta'minlashga imkon beradi. Bu esa iqtisodiyotning eng og'riqli

nuqtalaridan biri bo‘lgan "xufiyona" sektor ulushini qisqartirishda asosiy omil bo‘lib, sog‘lom raqobat muhitini yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, samarali yo‘lga qo‘yilgan to‘lov mexanizmi tadbirkorlik sub’ektlari uchun tranzaksion xarajatlarni kamaytiradi va soliq majburiyatlarini bajarish jarayonini soddalashtirish orqali biznesning investitsion jozibadorligini oshiradi.

Davlat moliyasini boshqarishda to‘lov tizimlarining bank va boshqa moliyaviy institutlar bilan chuqur integratsiyalashuvi real vaqt rejimida monitoring qilish va fiskal risklarni oldindan prognoz qilish imkoniyatini beradi. Bunday tizimli yondashuv nafaqat ichki bozorni tartibga solishda, balki mamlakatning xalqaro moliyaviy reytinglardagi o‘rnini mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan, soliq ma’murchiligida to‘lovlar tizimining iqtisodiy mohiyatini anglash, uning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish va ilg‘or axborot texnologiyalarini joriy etish orqali fiskal samaradorlikka erishish masalalari bugungi kun iqtisodiyot fani va amaliyoti uchun g‘oyat dolzarbdir. Mazkur ishda to‘lov tizimlarining iqtisodiy jarayonlarga ta’siri, ularning fiskal va rag‘batlantiruvchi funksiyalari hamda zamonaviy soliq ma’murchiligini qurishdagi roli keng qamrovli tahlil etiladi.

Adabiyotlar sharhi

Soliq ma’murchiligi va undagi to‘lovlar tizimining iqtisodiy mazmuni ko‘plab klassik va zamonaviy iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlari markazida bo‘lib kelgan. Soliq tizimining iqtisodiy samaradorligi va uning ijtimoiy takror ishlab chiqarishdagi roli borasidagi dastlabki nazariy qarashlar Adam Smit va David Rikardo kabi klassik iqtisodchilarning asarlarida o‘z aksini topgan bo‘lib, ular soliq to‘lashning qulayligi va ma’muriy xarajatlarning kamligi prinsiplarini ilgari surishgan. Ularning fikricha, to‘lov tizimi soliq to‘lovchi uchun ortiqcha qiyinchilik tug‘dirmasligi va iqtisodiy faollikni susaytirmasligi lozim. Keyinchalik, soliq ma’murchiligining rag‘batlantiruvchi funksiyasi va soliq stavkalarining to‘lov intizomiga ta’siri Artur Laffer kabi olimlar tomonidan keng tahlil qilinib, to‘lovlarning osonligi va soliq yukining mutanosibligi o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy asoslab berilgan.

Zamonaviy g‘arb iqtisodchilaridan Jozef Stiglis va Richard Musgreyv kabi olimlar o‘z tadqiqotlarida soliq ma’murchiligida axborot almashinuvi va to‘lov tizimlarining shaffofligi masalalariga alohida e’tibor qaratishgan. Ularning qarashlariga ko‘ra, asimmetrik axborot sharoitida to‘lov tizimining raqamlashtirilishi davlatning nazorat funksiyasini kuchaytirish bilan bir qatorda, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash xavfini minimallashtiradi. Shuningdek, xalqaro ekspertlarning fikricha, samarali to‘lov tizimi institutsional iqtisodiyotning muhim elementi bo‘lib, u tranzaksion xarajatlarni kamaytirish orqali bozor samaradorligini oshiradi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar va Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlari tadqiqotchilari ham soliq ma’murchiligini modernizatsiya qilish masalalarida salmoqli izlanishlar olib borishgan. Xususan, O‘zbekistonlik iqtisodchilar soliq tizimini raqamlashtirish va to‘lovlarning elektron platformalarini joriy etishning milliy iqtisodiyot xususiyatlari bilan bog‘liq jihatlarini tadqiq etmoqdalar. Ularning ishlarida soliq ma’murchiligida bank-moliya tizimi bilan integratsiyalashuv jarayonlarining iqtisodiy samaradorligi, masofaviy xizmatlarning soliq yig‘iluvchanligi darajasini oshirishdagi o‘rni va fiskal ma’lumotlar operatorlarining ahamiyatiga katta urg‘u berilgan.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, soliq ma’murchiligida to‘lovlar tizimi faqat texnik jarayon sifatida emas, balki iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi murakkab institutsional tizim sifatida talqin etiladi. Ko‘pchilik tadqiqotchilarning fikri bir nuqtada kesishadi: to‘lovlar tizimi qanchalik sodda va raqamlashgan bo‘lsa, davlatning fiskal salohiyati va biznes muhitining barqarorligi shunchalik yuqori bo‘ladi. Biroq, global raqamlashuv sharoitida

to‘lov tizimlarining xavfsizligi va ularning kibermakondagi barqarorligini ta’minlash masalalari hali ham qo‘shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadigan dolzarb yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini soliq ma’murchiligi va moliyaviy tizimlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishga qaratilgan tizimli yondashuv hamda ilmiy bilishning ob’ektivlik tamoyillari tashkil etadi. Ish jarayonida sohaga oid iqtisodiy hodisalarni tahlil qilish uchun mantiqiy va qiyosiy tahlil usullaridan keng foydalanildi. Bunda soliq to‘lovlarini amalga oshirishning an’anaviy va zamonaviy raqamli usullari o‘zaro solishtirildi hamda ularning byudjet samaradorligiga ta’siri iqtisodiy-statistik metodlar yordamida baholandi. Tadqiqot davomida deduksiya va induksiya usullarini qo‘llagan holda, umumiy fiskal siyosatdan to‘lovlar tizimining o‘ziga xos xususiyatlariga va aksincha, alohida tranzaksiyalar tahlilidan umumiqtisodiy xulosalarga o‘tish jarayonlari amalga oshirildi.

Ma’lumotlar bazasini shakllantirishda davlat soliq va statistika organlarining rasmiy hisobotlari, xalqaro moliyaviy tashkilotlarning tahliliy ma’lumotlari hamda sohaga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlarni guruhlash va jadvallashtirish usullari orqali to‘lovlar tizimidagi dinamik o‘zgarishlar va ularning soliq yig‘iluvchanligi darajasi bilan bog‘liqligi aniqlandi. Shuningdek, tizimdagi mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqishda ekspert baholash va sifat tahlili metodlaridan foydalanib, soha mutaxassislarining qarashlari umumlashtirildi.

Metodologiyaning muhim qismi sifatida funksional tahlil usuli qo‘llanilib, u orqali to‘lov tizimlarining fiskal, nazorat va rag‘batlantiruvchi funksiyalari alohida-alohida tadqiq etildi. Raqamli texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholashda xarajat va natijadorlik mutanosibligini o‘rganishga qaratilgan qiyosiy yondashuv asos qilib olindi. Bunday kompleks metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining asoslanganligini, ilmiy xulosalarning ishonchliligini hamda taklif etilayotgan tavsiyalarning amaliyotda qo‘llanilishi mumkinligini ta’minlashga xizmat qiladi. Mazkur metodlar majmui soliq ma’murchiligida to‘lovlar tizimining rolini nafaqat texnik jarayon, balki murakkab iqtisodiy fenomen sifatida ochib berishga imkon beradi.

Tahlil va natijalar

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, soliq ma’murchiligida zamonaviy to‘lov tizimlarining joriy etilishi byudjet daromadlarining barqaror o‘sishini ta’minlashda asosiy drayver bo‘lib xizmat qilmoqda. To‘lov jarayonlarining avtomatlashtirilishi natijasida soliq to‘lovchilar va davlat organlari o‘rtasidagi bevosita muloqotning kamayishi ma’muriy xarajatlarni sezilarli darajada qisqartirdi. Ayniqsa, bank tizimi bilan integratsiyalashgan elektron hisob-fakturalar va onlayn nazorat-kassa mashinalarining qo‘llanilishi iqtisodiy aylanmalarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini berdi. Bu esa o‘z navbatida, ilgari hisobga olinmagan tovar aylanmalarining qonuniy sektorga o‘tishiga va soliq bazasining kengayishiga olib keldi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, to‘lov tizimining soddalashtirilishi soliq to‘lash intizomiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Soliq to‘lovchilar uchun masofaviy va tezkor to‘lov imkoniyatlarining yaratilishi "ixtiyoriy rioya etish" darajasini oshirdi. Tahlillar jarayonida aniqlandiki, to‘lovlarni amalga oshirish uchun sarflanadigan vaqt va texnik murakkabliklarning kamayishi kichik va o‘rta biznes vakillarining fiskal majburiyatlarni bajarishga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirgan. Bundan tashqari, tizimdagi xatoliklarni avtomatik aniqlash mexanizmlari inson omili bilan bog‘liq bo‘lgan noaniqliklarni bartaraf etib, jarima va penyalar qo‘llash holatlarining kamayishiga zamin yaratdi.

Iqtisodiy natijadorlik nuqtai nazaridan, to‘lovlar tizimining shaffofligi davlat byudjetiga mablag‘larning kelib tushishidagi mavsumiy va tasodifiy tebranishlarni minimallashtirishga xizmat qildi. Davlat moliyasini boshqarishda real vaqt rejimidagi ma’lumotlar oqimi xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash va iqtisodiy rag‘batlantirish choralarini aniq manzilli yo‘naltirish imkonini berdi. To‘lov tizimi orqali shakllangan katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data) iqtisodiyotdagi yashirin trendlarni aniqlash va kelgusi davr uchun fiskal ko‘rsatkichlarni yuqori aniqlik bilan prognoz qilishda muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, tahlil jarayonida soliq ma’murchiligida to‘lovlar tizimining iqtisodiy ahamiyati nafaqat texnik qulaylikda, balki uning tizimli iqtisodiy samara berishida namoyon bo‘lishi isbotlandi. Erishilgan natijalar to‘lov tizimining takomillashuvi mamlakatning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, biznes muhitini yaxshilash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda fundamental ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Tizimni yanada rivojlantirish va yangi raqamli texnologiyalarni joriy etish kelgusida soliq ma’murchiligining samaradorligini yangi bosqichga olib chiqishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar

Soliq ma’murchiligida to‘lovlar tizimining iqtisodiy ahamiyati yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mazkur tizim zamonaviy davlat boshqaruvining fiskal barqarorligini ta’minlovchi eng muhim poydevor hisoblanadi. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, to‘lov jarayonlarining to‘liq raqamlashtirilishi nafaqat byudjet tushumlarining o‘z vaqtida shakllanishiga, balki iqtisodiyotda shaffoflik madaniyatining qaror topishiga xizmat qiladi. Tizimning bank va boshqa moliyaviy platformalar bilan chuqur integratsiyalashuvi iqtisodiy agentlar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlab, tranzaksion xarajatlarni optimallashtirish va "xufiyona" iqtisodiyot ulushini izchil kamaytirish imkonini beradi. To‘lov tizimining samaradorligi davlat va biznes o‘rtasidagi munosabatlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqib, mamlakatning xalqaro maydondagi investitsion jozibadorligini oshirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tizimni yanada takomillashtirish va uning iqtisodiy samaradorligini oshirish maqsadida bir qator istiqbolli yo‘nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Avvalo, soliq to‘lovlarini amalga oshirishda blokcheyn texnologiyalarini keng joriy etish orqali ma’lumotlar xavfsizligini va tranzaksiyalarning qaytarilmasligini ta’minlash zarur. Bu jarayonda soliq va bank tizimlari o‘rtasidagi ma’lumotlar almashinuvini to‘liq avtomatlashtirilgan interfeyslar orqali yanada kengaytirish, tadbirkorlik sub’ektlari uchun hisobot topshirish va to‘lov qilish jarayonlarini yagona raqamli darcha tamoyili asosida birlashtirish lozim. Shuningdek, kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun raqamli to‘lov vositalaridan foydalanish xarajatlarini kamaytirish hamda imtiyozli tariflarni joriy etish iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarini to‘lovlar tizimiga tatbiq etish orqali fiskal risklarni oldindan prognoz qilish va soliq to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlarini barvaqt aniqlash mexanizmlarini kuchaytirish taklif etiladi. To‘lov tizimlarini nafaqat milliy, balki mintaqaviy va xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish, transchegaraviy elektron tijoratda soliq ma’murchiligini soddalashtirish kelgusi davrning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi soliq ma’murchiligining iqtisodiy mohiyatini kengaytirib, davlat moliyasining barqarorligini va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-

matbaa ijodiy uyi, 2020. – 640 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 oktyabrdagi "Soliq ma’murchiligini isloh qilish davrida soliq xizmati organlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4877-son qarori. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
3. Alimardonov M. Soliq ma’murchiligini raqamlashtirish va uning byudjet barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. – 2021. – № 3. – 12-25 bb.
4. Vahobov A., Jo‘raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. – Toshkent: Sharq, 2018. – 432 b.
5. Richard Musgreyv, Peggi Musgreyv. Davlat moliyasi: nazariya va amaliyot. – Nyu-York: MakGrou-Xill, 2017. – 645 b.
6. Malikov Q. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Moliya, 2021. – 280 b.
7. Toshmatov Sh. Soliq ma’murchiligini takomillashtirishning metodologik asoslari. Iqtisod fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2019. – 230 b.
8. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi. Soliq ma’murchiligi va raqamli to‘lovlar tizimi: global tendensiyalar. Yillik hisobot. – Vashington, 2022. – 115 b.
9. Jahon banki. Biznes yuritish va soliq tizimlari samaradorligi. Xalqaro tahliliy ma’lumotnoma. – Vashington, 2021. – 180 b.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining rasmiy veb-portalidagi 2023 yil yakunlari bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024. – 45 b.